

SEMINARIA AFRYKANISTYCZNE  
MIĘDZYNARODOWEGO INSTYTUTU AFRYKANISTYKI

W roku 1961 wydana została przez uniwersytet oksfordzki praca zbiorowa *Social Change in Modern Africa*, której tematyka zainteresuje niewątpliwie przedstawicieli nauk społecznych zajmujących się problemami przeobrażeń współczesnego świata<sup>1</sup>. Jest to dzieło naukowców prowadzących na kontynencie afrykańskim wieloletnie badania; niektórzy z nich do chwili obecnej kontynuują zajęcia ze studentami afrykańskich uniwersytetów.

Ciekawą inicjatywę wydawania prac będących niejako „zbiorem referatów” wygłaszanych na odbywających się w Afryce seminariach naukowych podjął Międzynarodowy Instytut Afrykanistyczny (International African Institute). Instytut ten, założony w 1926 roku i posiadający siedzibę w Londynie, od wielu już lat zajmuje się badaniem afrykańskich stosunków społeczno-kulturowych. W latach trzydziestych jego członkowie uzyskali możliwości i poparcie finansowe dla podjęcia serii badań terenowych na obszarach ówczesnych kolonii brytyjskich, francuskiej Afryki zachodniej, Afryki środkowej i południowej, a także b. Konga Belgijskiego. Badania te przyczyniły się do wydania przez Instytut szeregu cennych prac naukowych, które poszerzyły znajomość przeobrażeń Afryki współczesnej<sup>2</sup>. Dużą wartość informacyjno-naukową przedstawia też redagowany przez omawiany Instytut kwartalnik „Africa”<sup>3</sup>.

W roku 1954 z poparciem UNESCO Międzynarodowy Instytut Afrykanistyczny zorganizował konferencję, na której spotkali się naukowcy prowadzący badania w Afryce, a zajmujący się problemami zmian, jakie wywołują na tym kontynencie szybko postępujące procesy urbanizacji i uprzemysłowienia<sup>4</sup>. Wymiana poglądów i doświadczeń badaczy zagadnień kulturowych rozmaitych części Afryki okazała się bardzo cenna i potrzebna. Konferencja, znamienna faktem pierwszego oficjalnego spotkania specjalistów badających pokrewne zagadnienia, umożliwiła dyskusję nad problemami metod badawczych i interpretacją materiału terenowego,

<sup>1</sup> *Social Change in Modern Africa, Studies presented and discussed at the First International African Seminar, Makerere College, Kampala, January 1959*, ed. Aidan Southall, London 1961, Oxford University Press, ss. 337.

<sup>2</sup> Wymienić tu można dla przykładu takie prace, jak *African Political System*, ed. M. Fortes i E. E. Evans-Pritchard, London 1940, czy *African Systems of Kinship and Marriage*, ed. A. R. Radcliffe-Brown, London 1950, lub *A Survey of African Marriage and Family Life*, ed. A. Phillips, London 1953.

<sup>3</sup> „Africa”, Journal of the International African Institute, London, Oxford University Press.

<sup>4</sup> Rezultatem tego spotkania była wydana pod redakcją D. Forde praca: *The Social Implications of Industrialization and Urbanization in Africa South of the Sahara*, UNESCO, Paris 1956.

wykazała przydatność tego rodzaju inicjatywy i przyczyniła się do zorganizowania systematycznych seminariów (International African Seminar), omawiających problemy Afryki współczesnej<sup>5</sup>.

Pierwsze z nich odbyło się w Ugandzie w roku 1959 i dotyczyło zjawisk społecznych zachodzących w krajach Afryki tropikalnej pod wpływem przemian ekonomicznych następujących na tych terenach. Rozpatrywało ono zagadnienia więzi pokrewieństwa i sąsiedzkich oraz zmian w stosunkach społecznych omawianych obszarów. Przedstawione na seminarium rozprawy naukowe zostały wydane w formie książki pod redakcją A. Southalla, który przewodniczył owemu spotkaniu. Praca składa się z dwu części. Pierwsza, systematyzująca zagadnienie, pióra A. W. Southalla — profesora socjologii i antropologii społecznej w Makerere College, zajmującego się porównawczą strukturą społeczeństw nilotycznych i socjologią miasta afrykańskiego, i dyrektora Wschodnioafrykańskiego Instytutu Badań Społecznych — daje ogólny przegląd dyskutowanych na seminarium kwestii naukowych<sup>6</sup>. Rozważania te poparte są wynikami empirycznych badań terenowych (część druga) przeprowadzonych w Afryce wschodniej (Kenia, Tanzania i Uganda), zachodniej (Ghana, Nigeria, Wybrzeże Kości Słoniowej) i środkowej (Rodezja, Zambia, Kongo). Rozprawy zgrupowane są tematycznie i omawiają kolejno: zagadnienia demograficzno-społeczne, przemiany wzorów i norm zachowań; dalej autorzy zajmują się zagadnieniami więzi społecznych i zmieniającą się funkcją rodziny i grup pokrewieństwa we współczesnych społecznościach afrykańskich. Wachlarz omawianych problemów jest bardzo szeroki i nie sposób przedstawić w tym miejscu wszystkich (osiemnastu) opracowań dotyczących rozmaitych obszarów i przedstawiających charakter zmian zachodzących w indywidualnych społecznościach. Generalizując — praca omawia wpływy, jakie współczesne przemiany ekonomiczne łączące się z rozwojem miast i przemysłu wywierają na życie zbiorowości wiejskich i miejskich wybranych obszarów Afryki. Stosunkowo wiele dotychczasowych opracowań naukowych zajmuje się problemami nowo powstających ośrodków miejskich, ich wzrostem, a także zagadnieniami migracji, ich kierunku i stopnia natężenia. Należałoby jednak zwrócić baczniejszą uwagę na rolę i odczucia jednostki, wynikające z załamania tradycji towarzyszącego gwałtownym przemianom społeczno-gospodarczym. Centrami takich zmian są zwykle miasta, osiedla przy kopalniach czy też plantacje. Southall przypomina, iż nie wystarcza prowadzenie badań w miastach i podobnych ośrodkach zatrudnienia, trzeba także zastanowić się nad zjawiskami zachodzącymi w małych społecznościach plemiennych, będących w mniejszym czy większym stopniu pod ich wpływem — przede wszystkim poprzez migracje, które powodują zachwianie równowagi tych społeczności. Odpływ mężczyzn w wieku produkcyjnym wiąże się z przewagą dzieci, kobiet i starców w zbiorowościach wiejskich. Migracje takie mają zwykle charakter okresowy, niemniej powodują

<sup>5</sup> Notki biograficzne dotyczące uczestników seminariów naukowych pochodzą z pracy *Social Scientists specializing in African studies (Directory prepared by the Secretariat of UNESCO)*, UNESCO, Paryż 1963.

<sup>6</sup> Do roku 1968 zorganizowano 9 seminariów poświęconych następującym problemom: *Social Change in Modern Africa* (1959), *African Agrarian Systems* (1960), *African Systems of Thought* (1960), *The Historian in Tropical Africa* (1961), *Islam in Tropical Africa* (1964), *The New Elites of Tropical Africa* (1964), *Christianity in Tropical Africa* (1965), *Ideas and Procedures in African Customary Law* (1966), *Language Use and Social Change, Problems of Multilingualism with Special Reference to Eastern Africa* (1968).

poważne zmiany tak w strukturze demograficznej, jak i społecznej miast i wsi. Migrujący w poszukiwaniu pracy mężczyźni w większości wypadków zachowują ścisłą więź z rodzinnymi terenami, nie wiążąc na stałe swego losu z miastem, które stanowi przede wszystkim źródło zarobku.

Na terenach Afryki Southall rozróżnia dwa typy miast. Do pierwszych (typ A) zalicza dawno powstałe, stosunkowo wolno wzrastające ośrodki, których trzon stanowi ludność tubylcza, zamieszkała od wielu pokoleń. Ludność ta posiada w pobliżu miast ziemię uprawną, a głównym zawodem często jeszcze bywa rolnictwo. Są to więc miasta o przewadze homogenicznej ludności i zwykle samowystarczальной gospodarce. Zaliczamy do nich wiele miast Afryki zachodniej, jak np. Oshogbo, Koforidua czy Lagos.

Interesującym studium przemian zachodzących w takich ośrodkach jest rozprawa D. McCalla *Trade and the Role of Wife in a Modern West African Town*, którą znajdujemy w drugiej — szczegółowej części omawianego dzieła. Autor przedstawia sytuację w tradycyjnej społeczności Akan zamieszkującej terytorium Ghany i podział pracy, który większość obowiązków związanych z uprawą roli, stanowiącą dawniej podstawę utrzymania ludności, przypisuje kobietom. Prócz tego zajmowały się one handlem, co pozwalało na pewne uniezależnienie finansowe. Do chwili obecnej kobiety tego plemienia zamieszkujące obszary wiejskie trudnią się głównie uprawą ziemi, jednak ich udział w handlu odgrywa coraz większą rolę. Sytuacja ta wiąże się bezpośrednio z rozwojem miast, występującym brakiem ziemi (zajmowanej pod zabudowę) i możliwością uzyskania korzyści materialnych ze sprzedaży towarów w ośrodkach, które ich nie wytwarzają. Szczególnie ważna jest jednak funkcja handlowa kobiet w miastach, które wraz z rozwojem tracą swój samowystarczalny gospodarczo charakter. Faktem jest, iż obecnie większość kobiet Ghany zajmuje się handlem, zwłaszcza na terenach miejskich. Wynika to z tradycji aktywnego udziału kobiet w kształtowaniu dochodów rodziny. W związku z niedostateczną ilością dostępnej do uprawy ziemi — z której czerpały one korzyści materialne dla dobra rodziny i przy braku koniecznych do wykonywania innego zawodu kwalifikacji — trudnią się w zwiększonym stopniu handlem. Autor przytacza przykład ghańskiego miasta Koforidua i omawia rolę, jaką kobiety spełniają w życiu gospodarczym tego ośrodka. Miasta zaliczane przez Southalla do typu B charakteryzują się szybkim wzrostem i heterogeniczną ludnością. Duża gęstość zaludnienia łącząca się z silnym rozwojem przemysłu uniemożliwia uprawę roli, a co za tym idzie gospodarkę samowystarczającą. Wyglądem swoim przypominają one nieco bardziej osiedla typu europejskiego. Przykładowo można tu wymienić takie miasta, jak Salisbury, Gwelo czy Nairobi.

Charakterystykę jednego z nich znajdujemy w rozdziale W. B. Schwaba *Social Stratification in Gwelo*, który przedstawia jedyny w swoim rodzaju „afrykański miejski system społeczny” o silnie rozwiniętej migracji sezonowej. Obserwujemy tu procesy przystosowania społecznego i alienacji Afrykańczyków, którzy opuścili społeczność rodzimą, aby okresowo bądź też na stałe związać się z miastem. Badania przeprowadzono w Gwelo (Rodezja), które jako centrum handlowe i przemysłowe przyciągało mężczyzn z otaczających terenów rolniczych dużymi możliwościami zatrudnienia. Zachodzące w społecznościach Afryki zmiany ekonomiczno-społeczne powodują powstawanie nowych modeli zachowań. Uchwycenie tych zależności pozwoli na utworzenie właściwego obrazu zaistniałych zjawisk. Współczesne przeobrażenia spowodowały na przykład ożywienie handlu na terenach wiejskich, gdzie dotychczas nie był on silnie rozwinięty; pobyt w mieście czy też kontakt ze środowiskiem miejskim powoduje natomiast powstawanie odmiennych od

tradycyjnych potrzeb i dążeń. W wyniku zachodzących zmian kobiety zdają się tracić wpływy łączące się z ich rolą w rolnictwie i gospodarstwie, czy też zaszczytną pozycją matki i babki wielu dzieci. Z drugiej jednak strony pojawiają się kobiety niezależne ekonomicznie, trudniące się prowadzeniem interesów dających spore korzyści materialne, takich jak handel, wyrób piwa, wynajmowanie mieszkań itp. Ponadto występuje prostytutka, co łączy się ze specyficzną sytuacją miast przemysłowych o dużej przewadze liczbowej mężczyzn.

Adaptacja europejskich praw i sposobu życia nie wszędzie przebiegała jednakowo. I tak na przykład w Afryce zachodniej obserwujemy rozpowszechnianie się zachodniego modelu monogamicznego małżeństwa, jednakże nie we wszystkich regionach, bowiem rodzime wzory kulturowe nie godziły się z możliwością odrzucenia autorytetu lineażu i izolacją małej rodziny. Często jeszcze spotyka się w krajach Afryki, i to nawet w rodzinach chrześcijańskich poligamię, przy czym jedna z żon jest w takim wypadku poślubiona według prawa zwyczajowego. Zagadnienia te znajdują szersze omówienie np. w rozprawie A. Izzett *Family Life Among the Yoruba, in Lagos, Nigeria*. Na tle tradycyjnej rodziny Yoruba autorka przedstawia obecne trendy powstawania rodziny monogamicznej i indywidualnego gospodarstwa domowego. Podkreśla jednak, iż opinie starszych członków rodu w sprawie doboru współmałżonka odgrywają wciąż jeszcze poważną rolę.

Zagadnienie małych grup społecznych i wpływu, jaki posiadają większe struktury na ich części składowe, to przedmiot dalszych rozważań autorów pracy. W nowej sytuacji społecznej znaczenie grup pierwotnych ulega nieco zmniejszeniu na rzecz grup nieformalnych innego rodzaju, czy też grup formalnych typu zawodowego. Jednakże ciągle jeszcze w społecznościach afrykańskich rola grup o przewadze więzi osobistych (pokrewieństwa i sąsiedztwa) zdaje się być dla jednostki duża — zwłaszcza na terytoriach wiejskich.

Badacze przemian kulturowych tych obszarów stwierdzają, iż aczkolwiek w indywidualnych społecznościach zachodzą duże zmiany, nie możemy mówić o radykalnym przełamaniu tego typu więzi; można natomiast obserwować pewne zawężenie zakresu praw i obowiązków z nich wynikających. Związki typu pokrewieństwa mają mniejsze nieco znaczenie w strukturze społeczności miejskiej aniżeli wiejskiej i mogą je tracić na rzecz stowarzyszeń innego rodzaju, takich jak zrzeszenia typu rekreacyjnego czy związki oparte na bazie ekonomicznej.

Ogólnie mówiąc, autorytet rodziny w szerokim pojęciu tego słowa uległ na omawianych obszarach pewnemu osłabieniu, jednakże nie wszędzie proces ten przebiegał jednakowo. I tak na przykład w Afryce zachodniej więzi pokrewieństwa odgrywają istotną rolę zarówno w okręgach wiejskich, jak i miejskich, ponieważ te ostatnie charakteryzują się zwykle dominacją jednego, dużego tubylczego plemienia. W takich grupach jak Yoruba i Akan nie ma zasadniczych różnic między życiem rodziny w mieście, czy też na otaczających miasto obszarach. Inaczej wygląda to zagadnienie w centrach powstałych stosunkowo niedawno i skupiających ludność emigracyjną. Występuje tu wyraźna dysproporcja płci z przewagą mężczyzn, wysoka jest mobilność napływowej ludności i mała integracja migrantów ze środowiskiem miejskim. Jednakże i w wypadku migracji zarobkowych łączących się z okresową izolacją od rodziny i plemienia trudno stwierdzić znikanie więzi wynikających z pokrewieństwa. Większość migrantów zamierza powrócić do rodzimych miejscowości w starszym wieku, a więc prawa i obowiązki rodzinne ulegają tylko pewnemu okresowemu zawieszeniu.

Tak w ogromnym skrócie przedstawić można zagadnienia dyskutowane na pierwszym seminarium afrykanistycznym. Wydaje się, iż warto tu w kilku słowach

wspomnieć o niektórych z dalszych spotkań naukowych prowadzonych przez Międzynarodowy Instytut Afrykanistyczny, dla pełniejszego zilustrowania jego działalności.

Drugie z kolei seminarium odbywało się w Leopoldville (Kinshasa) w styczniu 1960 r. i dotyczyło afrykańskich systemów agrarnych. Przedstawione tam referaty zostały następnie wydane przez uniwersytet oksfordzki w formie książkowej. Redaktorem *African Agrarian Systems*<sup>7</sup> jest Daniel Biebuyck, belgijski profesor antropologii, zajmujący się problemami organizacji społecznej, afrykańskich zasad własności ziemi i kulturą afrykańską, pracujący jako profesor zwyczajny antropologii kulturowej na uniwersytecie Lovanium (Leopoldville). Pełnił on funkcję przewodniczącego owego specjalistycznego seminarium i jest autorem obszernego wstępu. Jak wszystkie pozostałe i ta praca zawiera krótkie słowo wstępne póra Darylla Forde, profesora antropologii społecznej — dyrektora Międzynarodowego Instytutu Afrykanistycznego.

Książka zawiera dwadzieścia rozpraw dotyczących rozmaitych aspektów własności ziemi i współczesnych przemian krajów afrykańskich. Poszczególne studia omawiają problemy związane z zasadami własności ziemi i ich adaptacją do zmodernizowanego rolnictwa. Rozpatrują zagadnienia praw i obowiązków jednostek i grup, a także konflikty wyrastające z przemian współczesnych w odmiennych kulturowo obszarach Afryki tropikalnej. Na tle tradycyjnej własności ziemi autorzy przedstawiają zjawiska wynikające z ekonomicznych i społecznych zmian: brak ziemi przy wzrastającym przeludnieniu terenów rolniczych i związane z tym migracje, wreszcie wprowadzenie uprawy roślin towarowych (jak np. kakao w zachodniej Afryce), a przy tym stosowanie nowych narzędzi, technik itp. Przedstawione rozprawy są wynikiem badań terenowych prowadzonych w wybranych regionach Afryki zachodniej (Nigeria, Ghana, Senegal), wschodniej (Kenia, Uganda) i środkowej (Rodezja, Zambia, Kongo). Praca daje przegląd przeobrażeń zachodzących w rolnictwie afrykańskim i stanowi bardzo cenny materiał informacyjny.

Innym przykładem działalności Międzynarodowego Instytutu Afrykanistycznego jest zorganizowanie w lipcu 1964 roku seminarium poświęconego kształtowaniu się nowych elit w społeczeństwach Afryki. To szóste z kolei spotkanie odbyło się w Nigerii i korzystało z gościnności uniwersytetu w Ibadanie. Kilka lat później wydano pracę *The New Elites of Tropical Africa*<sup>8</sup>, zawierającą materiały tego seminarium. Redaktorem zbioru jest P. C. Lloyd, brytyjski socjolog i antropolog społeczny, który zajmuje się zagadnieniami Afryki zachodniej i jest wykładowcą socjologii na uniwersytecie w Ibadanie.

Praca stanowi próbę naukowego przebadania pojawienia się i rozwoju elit w młodych społecznościach afrykańskich, wśród rozmaitych społecznych kategorii: farmerów, ludzi zajmujących się handlem, pracowników administracji państwowej, wreszcie przedstawicieli wolnych zawodów. W obszernej części wstępnej Lloyd zajmuje się charakterystyką współczesnej elity afrykańskiej i jej rozwojem, wzrastającą rolą wykształcenia i wpływem warunków materialnych na pozycję społeczną, wreszcie funkcją, jaką spełnia elita we współczesnym społeczeństwie afry-

<sup>7</sup> *African Agrarian Systems, Studies Presented and Discussed at the Second International African Seminar, Lovanium University, Leopoldville, January 1960*, praca zbiorowa red. D. Biebuyck, London 1963, Oxford University Press.

<sup>8</sup> *The New Elites of Tropical Africa, Studies Presented and Discussed at the Sixth International African Seminar at the University of Ibadan, Nigeria, July, 1964*, Ed. P. C. Lloyd, London 1970 (1966), Oxford University Press.

kańskim. Dalsza część dzieła przedstawiająca rozprawy 18 autorów posiadających doświadczenia terenowe w Afryce, omawia zagadnienia pojawiania się nowej elity w odniesieniu do wybranych terytoriów tego kontynentu. Specjalnie interesujące są przedstawione tutaj przeobrażenia świadomościowe, zjawiska kształtowania się nowych postaw w odniesieniu do małżeństwa i życia rodzinnego, wreszcie procesy powstawania świadomości klasowej. Autorzy omawiają także stosunek przedstawicieli elity do niewykształconych mas społeczeństwa i kontrast między zachodnim stylem życia przyjętym lub przyjmowanym przez wykształconą, stosunkowo niewielką grupę ludzi, a utrzymującą rodzime tradycje zasadniczą częścią społeczeństwa.

Chrześcijaństwo i jego rola w Afryce tropikalnej to temat opracowywany na następnym seminarium zorganizowanym w Akrze w kwietniu 1965 roku. Spotkanie to prowadził C. G. Baëta duchowny, profesor studiów religioznawczych uniwersytetu w Ghanie. Zgodnie z tradycją, rozprawy tego seminarium wydane zostały drukiem przez uniwersytet oksfordzki w pracy *Christianity in Tropical Africa*<sup>9</sup>. Książka składa się z trzech obszernych części, z których pierwsza, historyczna, omawia pojawienie się i rozprzestrzenianie chrześcijaństwa w Afryce w XIX i XX wieku, a także wydatną rolę, jaką odgrywały misje protestanckie i katolickie w kształtowaniu postaw i dążeń miejscowej ludności.

Następnie przedstawione są problemy współczesnego chrześcijaństwa w Afryce, rola, jaką spełnia ono w kształtowaniu codziennego życia rodzin afrykańskich i jego stosunek do tradycyjnej obyczajowości (np. rozdział poświęcony postawie Yoruba African Churches wobec tradycyjnie rozprzestrzenionej poligamii); wreszcie praca ukazuje stosunek Kościoła chrześcijańskiego do zastanych kultów pogańskich i rozważa wpływ religijnych przemian na osobowość jednostek. Ostatnia część książki poświęcona jest współczesnym trendom i perspektywom afrykańskiego chrześcijaństwa i zarysowującemu się separatyzmowi Kościoła w Afryce.

Opracowania dotyczą wybranych krajów od Afryki zachodniej (Ghana, Kamerun, Nigeria), poprzez środkową (Zambia i Kongo) aż po Etiopię i dostarczają ciekawych informacji dotyczących przemian kulturowych tych obszarów. Aczkolwiek przedstawiają one zagadnienie w formie wycinkowych omówień, ukazują jednak ciekawy obraz istniejącej rzeczywistości. Stąd też praca jest bardzo przydatna dla badaczy przemian kulturowych współczesnej Afryki.

O szerokim wachlarzu zainteresowań Międzynarodowego Instytutu Afrykanistyki świadczy temat innego seminarium, które odbyło się w grudniu 1968 roku w Dar es Salaam. Dyskutowano tu istotne z punktu widzenia kształtowania się jednostki narodowej kwestie wielojęzyczności nowo powstałych państw afrykańskich. Problem ten nie był dotychczas dokładnie analizowany, systematyczne badania zjawisk wielojęzyczności rozpoczęły się dopiero w ostatnich latach. Rejonem specjalnego zainteresowania omawianego seminarium była Afryka wschodnia, w szczególności zagadnienia polityki językowej w wybranych przykładowo Ugandzie i Tanzanii. Zagadnienie języka jako środka integracji (lub dezintegracji) kulturowej winno być rozpatrywane przez badaczy przemian społeczno-kulturowych w Afryce pod kątem widzenia jego roli w kształtowaniu współcześnie zachodzących przemian. Interesującym przedmiotem teoretycznych rozważań zamkniętych w pierwszej części pracy jest zagadnienie przyjęcia jako języka stosowanego administracji państwowej jed-

<sup>9</sup> *Christianity in Tropical Africa, Studies Presented and Discussed at the Seventh International African Seminar at the University of Ghana, April 1965*, ed. C. G. Baëta, London 1968, Oxford University Press.

nego z języków tubylczych bądź też pozostawienie wprowadzonego w czasach kolonizacji — europejskiego. Decyzja w tej sprawie wiąże się częstokroć z ogólną sytuacją wewnętrzną danego społeczeństwa i wymaga stosowania bardzo rozważnej polityki.

Jak wszystkie pozostałe i to seminarium uwieńczone zostało wydaniem dzieła zatytułowanego *Language Use and Social Change*. Redaktorem całości i autorem części wstępnej jest W. H. Whiteley, angielski profesor zajmujący się problematyką językową<sup>10</sup>.

Zorganizowane przez Międzynarodowy Instytut Afrykanistyczny naukowe seminaria specjalistyczne stanowią wielki wkład w rozwój wiedzy o przemianach społeczno-kulturowych w Afryce ostatnich lat.

Uznając cenność tego rodzaju inicjatywy wydaje się, iż omówienie referatów wygłaszanych na Międzynarodowych Seminariach Afrykanistycznych jest celowe, mimo iż dysponujemy jedynie kilku przykładami tej działalności. Wydaje się jednak, iż z racji walorów, jakie prace posiadają, i dużego ich znaczenia naukowego, przedstawienie nawet tego wąskiego wycinka działalności International African Institute będzie użyteczne dla polskich badaczy zajmujących się problemami przemian zachodzących w świecie współczesnym.

Anna Partyka

PRACE ETNOGRAFICZNE,  
ZESZYTY NAUKOWE UNIwersYTETU Jagiellońskiego Z. 1-6: 1963-1972

*Prace etnograficzne* ukazują się od 1963 r. w ramach serii wydawniczej Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Redaktorem ich jest M. Gładysz, sekretarzem redakcji Z. Biały.

Słowo wstępne M. Gładysza określa profil i cele *Prac* jako wydawnictwa informującego „o kierunku podejmowanych badań, zainteresowaniach teoretycznych, sposobach gromadzenia materiałów oraz ich analizowaniu i interpretowaniu, jak również o pewnej ciągłości w działaniu, które zostało wytyczone przez pierwszego kierownika Katedry Etnografii Słowian, prof. dra Kazimierza Moszyńskiego”<sup>1</sup>. Tym samym Redakcja zakłada, iż seria ta pozwoli wypowiedzieć się badaczom zajmującym się problemami kultury ludowej, skupionym wokół Uniwersytetu Jagiellońskiego, i stworzy platformę wymiany poglądów. Zgodnie z tym założeniem analiza treści zawartej w sześciu tomach *Prac etnograficznych* staje się informacją dla badacza kultury o zainteresowaniach i postawach badawczych pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego zajmujących się tymi zagadnieniami.

Dla lepszego zorientowania czytelnika wydaje się celowe przedstawienie treści poszczególnych artykułów w ramach grup poruszających podobną problematykę. Pozwoli to równocześnie na ukazanie profilu *Prac*.

Najliczniejszą grupę stanowią artykuły, których autorzy rozważają problem zmiany kulturowej. Następnie można wyróżnić prace poświęcone metodyce badań

<sup>10</sup> *Language Use and Social Change, Problems of Multilingualism with Special Reference to Eastern Africa, Studies Presented and Discussed at the ninth International African Seminar at the University College, Dar es Salaam, December 1968*, ed. W. H. Whiteley, London 1971, Oxford University Press.

<sup>1</sup> M. G ł a d y s z, *Słowo wstępne*, z. 1: 1963, s. 5-7.

etnograficznych, dalej artykuły poruszające zagadnienia stanowiące przyczynek do historii nauki poprzez ukazanie rozwoju dyscypliny etnograficznej, ostatnią zaś grupę tworzą prace poświęcone muzealnictwu. Ponadto w *Pracach etnograficznych* umieszczane są sprawozdania informujące o podejmowanych badaniach terenowych, zasobach archiwalnych i działalności dydaktycznej Katedry Etnografii Słowian.

Problem tłumaczenia zmiany kulturowej ma w etnografii rangę teoriopoznawczą, staje się punktem wyjścia przy ocenie poszczególnych szkół i postaw badawczych. Łączy się on ściśle z rozważaniami nad przyjmowanymi określeniami kultury i sposobami widzenia możliwości jej analizy. Nie jest też bez znaczenia, iż istnieją różne możliwości definiowania zmian kulturowych, a co za tym idzie przyjmowania różnych punktów widzenia przy ustalaniu konkretnego przedmiotu obserwacji<sup>2</sup>.

Przedmiotem rozważań mogą być zmiany zachodzące w obrębie rozpatrywanego systemu wywołane wpływem czynników wewnętrznych lub w następstwie działania innych systemów. Można je też rozpatrywać w rozwoju historycznym lub w ujęciu statycznym (przekrojowym).

Autorzy artykułów zamieszczanych w *Pracach* ukazują zmiany poprzez analizę społeczności lokalnych reprezentujących różne struktury gospodarczo-społeczne oraz tradycje kulturowe.

Skutki kontaktów kulturowych ukazane są w aspekcie zmian występujących na terenach pogranicza etnicznego, następnie dla grup społecznych jednolitych etnicznie, a różnych kulturowo, rozdzielonych granicami administracyjno-państwowymi, a także na przykładzie zbiorowości lokalnej, gdzie współżyją grupy pochodzące z różnych terenów Polski.

Problemem zapożyczeń kulturowych ujawniających się na pograniczu etnicznym dwóch regionów zajmuje się M. Gładysz. Autor stwierdza, iż pogranicza etniczne są szczególnym polem obserwacji procesów dyfuzji ze względu na różnorodność elementów tam występujących i stąd płynąca wyjątkowa skłonność do zapożyczeń. Obserwacje czynione były przez autora na terenie Beskidu Śląskiego, a przedmiotem szczegółowej analizy są druki dewocyjne<sup>3</sup>.

Zagadnieniem zapożyczeń zajmuje się również A. Mendrala-Kozieł prowadząca badania we wsiach leżących obecnie w pasie granicznym dwóch różnych województw, łódzkiego i opolskiego, a przed wojną usytuowanych w obrębie dwóch państw, niemieckiego i polskiego. Częstotliwość kontaktów różnie realizowanych zależnie od przynależności do grupy społecznej i stąd wynikające zapożyczenia kulturowe badała autorka na przykładzie obrzędowości rodzinnej<sup>4</sup>. Na marginesie artykułu A. Mendrali-Kozieł nasuwa się refleksja związana z trudnościami, jakie napotyka etnograf zajmujący się omawianą problematyką. W tym przypadku wydaje się konieczne uchwycenie również zmian następujących w obrębie każdej

<sup>2</sup> Por. Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, *O niektórych ograniczeniach funkcjonalizmu-strukturalizmu w tłumaczeniu zmiany kulturowej*, „Etnografia Polska”, t. 13: 1969 z. 1, s. 25-41; J. Szczepański, *Nawrót teorii ewolucji*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. 9: 1967, s. 23-32.

<sup>3</sup> M. Gładysz, *Z zagadnień procesów kulturowych pogranicza etnicznego*, z. 6: 1972, s. 7-41.

<sup>4</sup> A. Mendrala-Kozieł, *Konsekwencje kulturowe kontaktów ludności pogranicza łódzko-opolskiego w XX wieku*, z. 4: 1970, s. 47-63.

z kontaktujących się grup, które wywołane są czynnikami urbanizacyjnymi, nie można bowiem jednoznacznie opisać skutków zapożyczeń nie uwzględniając zmian zachodzących w samych grupach. Temu zagadnieniu autorka nie poświęciła należytej uwagi, a szkoda, gdyż byłoby ono ilustracją działania mechanizmów zmiany w obrębie badanego układu.

Podnosi natomiast konieczność widzenia tych dwóch nurtów procesu M. Gładysz w artykule poświęconym zasadom kształtowania się regionów artystycznych<sup>5</sup>. Autor poszukuje odpowiedzi na istotne pytanie: jakie czynniki wpływają na utrzymywanie się odrębności regionalnych w zakresie kultury społecznej i twórczości artystycznej, mimo niwelującego procesu urbanizacji i technizacji. Poszukiwać ich należy wg autora w odmienności warunków środowiskowych, typie i rodzaju kontaktów, rozmaicie przebiegających w różnych okresach historycznych. Autor wyraża również sąd, formułując go jako dyrektywę badawczą, iż konieczną jest rzeczą widzenie problemów twórczości artystycznej w powiązaniu z całokształtem kultury właściwej badanemu środowisku lub grupie społecznej.

Zmianę pojmowaną jako skutek „zderzenia” kultur można rozpatrywać na przykładzie wybranej zbiorowości lokalnej niejednorodnej pod względem pochodzenia grup ludnościowych. Możliwość badania tego zjawiska istnieje na terenie Opolszczyzny, gdzie po II wojnie światowej zamieszkały obok siebie dalekie sobie kulturowo grupy. T. Dobrowolska poświęca temu zagadnieniu dwa artykuły<sup>6</sup>. Stwierdza ona, że proces integracji przebiega trzema fazami. Jedna z nich to narastanie styczności społecznych na tle różnych potrzeb; druga — ujednolicenie systemu zachowań i wyrównywanie się odpowiadających im wzorów kulturowych oraz ostatnia faza związana z przeobrażeniami świadomości, prowadzącymi do ujednolicenia ocen, norm i wartości.

Jednym z aspektów złożonego procesu przystosowania jest adaptacja kulturowa, która rozpoczyna się od zaaprobowania nowego otoczenia. Ten właśnie proces wrastania repatriantów ze wschodu w przestrzenne ramy wsi opolskiej jest przedmiotem szczegółowej analizy przeprowadzonej w jednym z wymienionych artykułów.

Jak wspomniano wyżej, przemiany kulturowe dokonywać się mogą poprzez zmiany zachodzące w obrębie systemu, który można określić jako układ stosunków. Te z kolei określa szereg czynników egzo- lub endogenicznych w stosunku do układu.

Tym zagadnieniem, które wiąże się z teorią potrzeb, zajmuje się kilku autorów, analizując konkretne układy. Z. Biały omawia zmiany w charakterze gospodarki chłopskiej w XIX w. na terenie Małopolski<sup>7</sup>. Wyróżnia różne „sektory” w gospodarce drobnotowarowej oraz charakteryzuje środki działalności ekonomicznej w poszczególnych sektorach. Czynnikiem zmieniającym układ są warunki ekonomiczne, które z kolei wpływają na zmiany w kulturze. Autor podkreśla wagę

<sup>5</sup> M. Gładysz, *Z zagadnień kształtowania się ludowych regionów artystycznych*, z. 4: 1970, s. 7-27.

<sup>6</sup> T. Dobrowolska, *Badania nad nową społecznością wsi opolskiej, Propozycja analizy*, z. 3: 1967, s. 21-29; *taż*, *Z badań nad adaptacją kulturową repatriantów na wsi opolskiej*, z. 4: 1970, s. 29-45.

<sup>7</sup> Z. Biały, *Niektóre ekonomiczne i kulturowe mechanizmy w chłopskiej gospodarce drobnotowarowej u schyłku feudalizmu i w okresie kapitalizmu*, z. 3: 1967, s. 61-91.

kontaktów, które również stanowią wynik przemian gospodarczych, a mianowicie kontaktów tworzących się na tle wymiany towarowej.

Poszukiwanie rozlicznych czynników sprawczych kształtujących stosunki pracy na wsi spiskiej jest przedmiotem rozważań A. Rataja<sup>8</sup>. Autor omawia zmiany w typie gospodarki następujące na przełomie XIX i XX wieku i zastanawia się nad płynącymi stąd konsekwencjami kulturowymi. Żałować należy, że dla poszczególnych okresów historycznych przedmiotem obserwacji są odmienne zjawiska, co utrudnia w sposób zasadniczy analizę porównawczą skutków przez nie wywołanych.

W. Kwaśniewicz z kolei zajmuje się dynamiką funkcjonowania kultury, biorąc za przykład dom mieszkalny wsi Świątniki leżącej w okolicy Krakowa i mającej charakter osady rzemieślniczej<sup>9</sup>. Autor poprzez przedstawienie zmian w planie domu, wyposażeniu i funkcji wnętrza dąży do ustalenia zakresu i sposobów, jakimi społeczność rzemieślnicza włącza do swego „aparatu kulturowego” różne składniki kultury wsi rolniczej oraz dostosowuje je do swoich potrzeb.

Zbliżona do omówionej grupy problemowej jest praca P. Galasa przedstawiająca zmiany następujące w budownictwie drewnianym wsi Lubomierz, w powiecie bocheńskim<sup>10</sup>. Trzeba podkreślić, że zamierzenia autora nie zostały w pełni zrealizowane, gdyż artykuł nie zawiera analizy zmian funkcji domu mieszkalnego i odczuwa się brak powiązania przedstawianych zjawisk z określoną grupą społeczną, dla której są właściwe. Praca ta posiada wartość przede wszystkim jako dokument zmian zachodzących w technice budowlanej<sup>11</sup>.

W ramach problematyki zmiany kulturowej mieści się też podejście polegające na poszukiwaniu przyczyn przetrwania pewnych elementów kulturowych, które w badanym układzie traktować można jako relikty. Elementy te mogą występować między innymi na skutek nierównomiernie postępującego procesu zmian w różnych dziedzinach życia i stąd regresja w stosunku do aktualnie panującego układu. Mogą one być również zachowane przez jednostki, które z określonych względów nie nadążają za zmianami.

Przykładem przetrwania takiego elementu kultury tradycyjnej jest cieszyński kalendarz ideograficzny z 2 poł. XIX w., który w ostatnim etapie swego istnienia służył jedynie coraz mniej liczny analfabetom. Artykuł M. Gładysza poświęcony

---

<sup>8</sup> A. Rataj, *Organizacja pracy w rolnictwie w 2 połowie XIX i w XX w. (Na przykładzie wsi Jurgów w pow. Nowy Targ)*, z. 4: 1970, s. 65-75.

<sup>9</sup> W. Kwaśniewicz, *Dom mieszkalny i jego użytkowanie w wiejskiej społeczności rzemieślniczej*, z. 3: 1967, s. 31-59.

<sup>10</sup> P. Galas, *Rozwój budownictwa w Lubomierzu od połowy XIX w. do czasów obecnych*, z. 1: 1963, s. 117-166; z. 2: 1965, s. 33-57.

<sup>11</sup> P. Galas dzieli artykuł na następujące podrozdziały: Cz. 1: Najważniejsze wiadomości geograficzne i osadnicze, pożary w Lubomierzu, cieśle, budynki mieszkalne (źródło i przechowywanie materiału budowlanego, obróbka drewna, budowa ścian, uszczelnianie ścian, drzwi, zamki drewniane, okna, konstrukcja i pokrycie dachu, ganki, powała, podłoga, piece), plan wnętrza domu (domy na planie prostokątnym, plan kwadratowy), zwyczaje i przesady związane ze stawianiem domu. Cz. 2: Stajnia i obory (lokalizacja, materiał i funkcja), chlewy, pomieszczenie dla kur i gołębniki, stodoły, wozownie, pomieszczenie dla przechowywania ziarna, piwnice, ogrodzenie zagród i ogródków, suszarnie.

jest wielostronnej analizie tego ciekawego wydawnictwa, jest przyczynkiem do poznania systemów rachuby, które ulegały przekształcaniom od czasów najdawniejszych, a ponadto daje możliwości odkrycia dróg, na jakich przetrwać może element kultury tradycyjnej, mimo postępującego uprzemysłowienia i technizacji życia<sup>12</sup>.

Jeszcze w okresie powojennym na terenie Łysogór stosowane są tradycyjne techniki obróbki drewna, które są przedmiotem dociekań M. Maślińskiego<sup>13</sup>. Niestety autor ogranicza się jedynie do przedstawienia techniki pracy oraz narzędzi, nie analizując warunków, które sprzyjały przetrwaniu ich we współczesnej wsi.

Artykuł K. Moszyńskiego jest przykładem różnego od poprzednich spojrzenia na rozwój kultury ludowej, a mianowicie przez poszukiwanie genezy określonych form metodą porównawczo-geograficzną<sup>14</sup>. Zastosowana metoda pozwala na wykrycie związków łączących poszczególne terytoria, kolejności w następstwie typów i odmian sidła podrywanego, słopców stróżykowych, stępiczy drzewczkowej oraz na wysunięcie hipotez co do warunków, które sprzyjały przekształceniom dokonującym się na badanym odcinku.

Omawianą grupę artykułów umieszczoną w *Pracach etnograficznych*, a poświęconą różnym aspektom badań nad kulturą ludową, zamknąć można ustaleniami M. Gładysza odnoszącymi się do programu badań nad współczesną sztuką środowiska wiejskiego<sup>15</sup>. Punktem wyjścia dla autora jest stwierdzenie, iż sztuka współczesna wsi rozwija się na dwóch drogach: uwarunkowana jest bowiem potrzebami i tworzona w środowisku wiejskim lub też powstaje na użytek i zamówienie społeczne płynące z grup pozawiejskich. Nie wyklucza to równoczesnego występowania tych nurtów. To zróżnicowanie inspiracji wymaga odmiennego w obu przypadkach podejścia badawczego, szczególnie przy analizie wpływów, jakim podlega twórca, oraz atmosfery, w jakiej pracuje.

Autor zwraca uwagę na konieczność widzenia związku między charakterem sztuki ludowej a panującym w badanej zbiorowości systemem wartości oraz przyjętymi wzorami kulturowymi.

Następnym nadrzędnym problemem artykułów zamieszczonych w *Pracach* jest metodyka badań etnograficznych. Z. Biały i E. Żarnecka-Biały poświęcają swoje opracowanie błędom, jakimi może być obciążona relacja uzyskana na drodze wywiadu i obserwacji<sup>16</sup>. Przyczyn zniekształceń pojawiających się na omawianym odcinku doszukują się zarówno w osobie badacza, jak i badanego, możliwości bowiem popełniania błędów płyną z określonych predyspozycji psychiczno-społecznych, którymi zdeterminowane są obie strony. Autorzy wskazują na sposoby zwiększenia wiarygodności informacji oraz szacowania prawdopodobieństwa ich realizacji. Ta ciekawa analiza mogłaby być rozszerzona poprzez podanie konkretnych metod weryfikacyjnych, takich jak. np. dwuczynnikowa analiza wariancyjna czy rangowy

<sup>12</sup> M. Gładysz, *Chłopski kalendarz ideograficzny*, z. 5: 1971, s. 49-80.

<sup>13</sup> M. Maśliński, *Tradycyjne techniki obróbki drewna na północnym pograniczu Łysogór*, z. 1: 1963, s. 83-115.

<sup>14</sup> K. Moszyński, *Dzieje rozwoju samolówek łowieckich w Europie środkowej*, z. 2: 1965, s. 7-22.

<sup>15</sup> M. Gładysz, *Z badań nad współczesną sztuką ludową*, z. 5: 1971, s. 49-80.

<sup>16</sup> Z. Biały, E. Żarnecka-Biały, *Z zagadnień weryfikacji w terenowych badaniach etnograficznych*, z. 1: 1963, s. 9-81.

test Kendalla i Smitha<sup>17</sup>. Naturalnie warunkiem zastosowania tego typu procedur są precyzyjne metody badawcze.

Bliski zasygnalizowanej wyżej tematyce jest przedmiot następnego artykułu omawiającego możliwości zastosowania analizy ilościowej w badaniach etnograficznych. Z. Biały, A. Kobylecki, Z. Węgrzyn dają przykłady wykorzystania konkretnych metod i przedstawiają efekty poznawcze osiągane tą drogą<sup>18</sup>. Analizie poddano dane dotyczące powierzchni gospodarstw i pogłowia zwierząt, odczuwa się więc brak przykładu, w którym cechy w sposób bardziej bezpośredni odnosiłyby się do faktów kulturowych.

Propozycję modelu pomocniczego do analizy zjawisk związanych z moralnością zawiera artykuł Cz. Robotyckiego<sup>19</sup>. Przy jego konstrukcji wykorzystane zostały osiągnięcia różnych dyscyplin naukowych i dostosowane do badań w środowisku wiejskim. Cz. Robotycki widzi możliwość rozwiązania podejmowanych zagadnień poprzez ustalenie systemu wartości obowiązującego w grupie i wynikających z niego wzorów zachowań.

Mówiąc o metodologii należy wymienić artykuł Z. Białego traktujący o potrzebie badań interdyscyplinarnych jako konieczności przeciwdziałającej ujemnym skutkom wynikającym z coraz większej specjalizacji ujawniającej się w poszczególnych dyscyplinach wiedzy<sup>20</sup>.

Następną grupę artykułów, jaką trzeba omówić, stanowią prace, których przedmiotem zainteresowań jest historia etnografii. A. Waligórski przedstawia kierunek ewolucyjny, z którym wiąże powstanie etnografii jako odrębnej dyscypliny naukowej<sup>21</sup>. Ewolucjonizmowi przypisuje autor pierwsze próby ujęć teoretycznych i syntezy w etnografii, stworzenie aparatu pojęć i terminów do dziś aktualnych.

B. Pilichowska natomiast zajmuje się historią nauk etnograficznych we Włoszech, wiążąc ją z rozwojem filozofii i regionalizmu. Daje przegląd katedr, czasopism i muzeów, których zainteresowania wchodzą w zakres antropologii kulturowej<sup>22</sup>.

Przegląd powojennych pozycji traktujących o ziołolecznictwie ludowym w Polsce zawiera artykuł B. Olszowy, a E. Niehorska przedstawia stan badań nad kulturą ludową Śląska Cieszyńskiego<sup>23</sup>.

---

<sup>17</sup> Por. F. Sawicki, *Przewlekłe nieswoiste choroby układu oddechowego wśród mieszkańców Krakowa*, „Przegląd Epidemiologiczny”, R. 23: 1969 nr 2, s. 310-317 (VI. Ocena błędu ankietera).

<sup>18</sup> Z. Biały, A. Kobylecki, Z. Węgrzyn, *Z zagadnień ilościowej analizy w badaniach etnograficznych (w oparciu o studia nad gospodarką chłopską na Polskim Spiszu)*, z. 6: 1972, s. 53-103.

<sup>19</sup> Cz. Robotnicki, *Problemy badania moralności i obyczaju w środowisku wiejskim na przykładzie materiałów terenowych z Polskiego Spisza*, z. 6: 1972, s. 105-120.

<sup>20</sup> Z. Biały, *Główne kierunki i cele interdyscyplinarnych badań nad problematyką wsi górskich*, z. 6: 1972, s. 43-52.

<sup>21</sup> A. Waligórski, *Kierunek ewolucyjny w etnografii (1860-1890)*, z. 5: 1971, s. 7-47.

<sup>22</sup> B. Pilichowska, *Z historii nauk etnologicznych we Włoszech*, z. 5: 1971, s. 125-136.

<sup>23</sup> B. Olszowy, *O badaniach nad ziołolecznictwem ludowym w Polsce na podstawie prac i materiałów opublikowanych w latach 1945-1965*, z. 3: 1967,

Autorem opracowania dotyczącego piśmiennictwa fachowego z XVI i XVIII w. poświęconego sprawom rolnictwa jest E. Krasieńska. Można w nim znaleźć informacje o drogach rozpowszechniania się wiedzy rolniczej na wsi. Przyjąć można — z dużym prawdopodobieństwem — że instrukcje zawarte w literaturze przeznaczonej w zasadzie dla ziemiaństwa, realizowane w wielkiej własności, stawały się wzorem dla wsi<sup>24</sup>. E. Krasieńska poświęca jeszcze jeden artykuł wiedzy ludowej z zakresu rolnictwa. Interesuje ją wiedza o glebach istniejąca na terenie Spiszu i Limanowskiego, przy czym porównuje ją ze stanem wiadomości na ten temat charakterystycznych dla XVII i XVIII wieku oraz z współczesnymi osiągnięciami gleboznawstwa<sup>25</sup>.

Jak już wspomniano, w *Pracach etnograficznych* znalazło swe odbicie zainteresowanie sprawami muzealnictwa, co łączy się z nazwiskiem J. Bujaka. Jest on autorem trzech artykułów, z których dwa poświęcone zostały historii muzealnictwa polskiego, a jeden omówieniu rozwoju Muzeum Etnograficznego w Rzymie<sup>26</sup>. Początki muzealnictwa w Polsce związane są z dążeniami do podniesienia gospodarki i oświaty na wsi w XIX wieku oraz ożywioną działalnością na polu ludoznawstwa. Wyrazem tych dążeń były organizowane wystawy rolnicze i przemysłowe, gdzie gromadzono też eksponaty ilustrujące sposób życia wsi. Duże znaczenie dla rozwoju muzealnictwa miała też zrodzona w tym czasie idea regionalizmu i krajoznawstwa.

Wywody autora oparte są na obszernej i wyczerpującej literaturze przedmiotu.

Kończąc prezentację treści zawartej w *Pracach* wspomnieć należy o informacjach, które dają artykuły sprawozdawcze. Mowa w nich o badaniach antropologicznych przeprowadzanych we wsi Jurgów na Spiszu, zasobach archiwalnych i tematyce prac magisterskich Katedry Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz działalności koła naukowego etnografów<sup>27</sup>.

Na zakończenie należy stwierdzić, że recenzowane wydawnictwo może stanowić źródło informacji dla teoretyka kultury. Znajdzie w nim materiał dla potwierdzenia procesów zachodzących we wsi współczesnej, może pomóc w poszukiwaniu analogii dla analizy podobnych zjawisk na terenach pozapolskich.

Anna Zambrzycka-Kunachowicz

---

s. 117-128; E. Niehorska, *Z badań nad kulturą ludową Śląska Cieszyńskiego*, z. 5: 1971, s. 109-123.

<sup>24</sup> E. Krasieńska, *Zainteresowania wiedzą rolniczą w polskim piśmiennictwie fachowym od XVI do XVII wieku*, z. 6: 1972, s. 121-134.

<sup>25</sup> E. Krasieńska, *Wiedza ludowa o glebach i jej znaczenie dla praktyki rolniczej*, z. 5: 1971, s. 81-87.

<sup>26</sup> J. Bujak, *Początki muzealnictwa etnograficznego w Polsce*, z. 3: 1967, s. 93-116; tenże, *Znaczenie regionalizmu i krajoznawstwa dla rozwoju muzeów i zbiorów etnograficznych*, z. 5: 1971 s. 89-108; tenże *Z dziejów włoskiego muzealnictwa*, z. 6: 1972, s. 135-141.

<sup>27</sup> K. Kaczanowski, *Badania antropologiczne we wsi Jurgów na Spiszu*, z. 2: 1965, s. 23-32; T. Karwiczka, *Prace magisterskie Katedry Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego*, z. 2: 1965, s. 60-76; B. Olszowy, *Archiwum Katedry Etnografii Słowian UJ*, z. 2: 1965, s. 77-94; Cz. Robotycki, *Rozwój problematyki badawczej w działalności studenckiego koła naukowego etnografów przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, z. 4: 1970, s. 77-82.

## KSIĄŻKI NADEŚLANE

Bromlej J. W., *Etnos i etnografia*, Izd. Nauka, Moskwa 1973, ss. 281.

Książka poświęcona jest etnografii i przedmiotowi jej badań, etnosowi. Pierwsza część pracy „Etnos jako system dynamiczny” porusza takie problemy, jak stosunek etnosu do innych grup ludzkich, szerokie i wąskie pojmowanie etnosu, hierarchiczność wspólnot etnicznych i ich typologia, etniczne funkcje kultury i psychiki, typy procesów etnicznych etc. Część druga „Etnografia jako nauka o wspólnotach etnicznych” prezentuje tradycje nauki, jej przedmiot, stosunek etnografii do innych nauk społecznych, problematykę przeszłości i teraźniejszości w badaniach etnograficznych, znaczenie demografii, antropologii i geografii w poznaniu etnosu.

R. T.

Ciupak Edward, *Katolicyzm ludowy w Polsce. Studia socjologiczne*, Seria Omega, WP, Warszawa 1973, ss. 311.

Kolejna praca ucznia prof. G. Le Bras, jednego z niewielu religioznawców zajmującego się przez szereg lat różnymi aspektami zjawisk religijnych we współczesnej Polsce. Jakkolwiek fragmenty zawartych w książce szkiców były już publikowane, to jednak tworzy ona nową jakość pretendując do nakreślenia obrazu struktury i funkcjonowania katolicyzmu głównie, ale nie tylko, w społecznościach wiejskich. Wychodząc od założeń metodologicznych i teoretycznych autor omawia takie tematy, jak: *Katolicyzm w opinii chłopskiego pamiętnika*, *Katolicyzm parafii małopolskiej*, *Katolicyzm ludowy w młodzieżowej podkulturze*, *Katolicyzm a polskość*, *Psychospołeczny charakter katolicyzmu ludowego*, *Procesy laicyzacji katolicyzmu ludowego*. Książka stanowi dalszy wkład do znajomości istoty przemian kultury polskiej, a przede wszystkim kultury ludowej.

R. T.

Czerwiński Marcin, *Magia, mit i fikcja*, Seria Omega, WP, Warszawa 1973, ss. 166.

Książka poświęcona jest pierwotnym mechanizmom kultury odgrywającym pewną rolę również w świecie współczesnym. Autor omawia funkcjonowanie magii, analizuje rytuał i jego znaczenie sterownicze, prezentuje rolę mitu zarówno w życiu społeczności plemiennych, jak i dzisiejszych zurbanizowanych. Celem jest ukazanie pokrewieństwa „nie pomiędzy systemami dawnymi a całością kultury współczesnej [...], lecz pomiędzy archaizmem kulturowym a wieloma wciąż jeszcze czynnymi, niejako marginalnymi zjawiskami grupowego i jednostkowego życia”.

R. T.

Dobrowolski Kazimierz, *Teoria procesów żywiołowych w zarysie*, Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, ss. 151.

Procesy żywiołowe to jeden z głównych przedmiotów badań autora, wielokrotnie sygnalizowany artykułami poczynając od 1963 r. Zwrócenie szczególnej uwagi na zjawiska posiadające ujemne znaczenie społeczne dyktowane jest przeświadczeniem, iż „[...] studia nad destrukcyjnymi procesami żywiołowymi należą do wiodących obowiązków, jakie ciążyą nad naukami społecznymi”. Obok zarysu teorii książka posiada również część empiryczną, na którą składają się szkice

poświęcone kształtowaniu się prawa zwyczajowego w powiązaniu z zagadnieniem osobowości człowieka, migracjom po II wojnie, zarówno w granicach Małopolski południowej, jak i na ziemiach zachodnie, oraz udziałowi robotników w zarządzaniu zakładem pracy. Znaczenie tej pracy trudno przecenić nie tylko z teoretycznego, ale i praktycznego punktu widzenia, szczególnie w sytuacji narastających mimo wszystko zjawisk z zakresu patologii społecznej, takich np., jak — wymienione przez autora we wstępie — masowe opuszczanie wsi przez młodzież, łapownictwo, przestępczość nieletnich, czy też apoteoza konsumpcyjnego stylu życia należącego do znacznie szerszego problemu systemów wartości współczesnego społeczeństwa polskiego.

R. T.

*Etnologiczeskie issledowanija za rubieżom. Kritičeskie oczerki*, Izd. Nauka, Moskwa 1973, ss. 231.

Zbiór artykułów radzieckich etnografów omawiających krytycznie ważniejsze problemy etnologii światowej. Tom zawiera m. in.: J. P. Awierkiewej, *O stosunku do marksizmu we współczesnej etnografii Zachodu*; J. I. Siemienowa, *Teoretyczne problemy „antropologii ekonomicznej”*; S. N. Artanowskiego, *Współczesna zagraniczna myśl filozoficzna i problemy badań etnokulturowych*; M. A. Czlenowa, *Formalne metody badania systemów pokrewieństwa we współczesnej etnografii amerykańskiej*; E. A. Wiesielkina i I. R. Grygulewicz, *Oskar Lewis — krytyk czy sługa imperializmu amerykańskiego?*.

R. T.

Estreicher Karol, *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Warszawa—Kraków 1973, ss. 551.

Autor daje interesujące kompendium na temat rozwoju sztuki całego świata, od czasów prehistorycznych aż po dzień dzisiejszy. Zwraca uwagę bogate stosunkowo potraktowanie osiągnięć artystycznych rozwiniętych cywilizacji Azji, przedkolumbijskich społeczności Ameryki, a także plemiennej sztuki Afryki, Australii i Oceanii. O ile jednak w odniesieniu do sztuki Europy i Azji wykład jest wysoce kompetentny, to autor gubi się przy omawianiu sztuki ludów pierwotnych, zwłaszcza analizując jej tło etniczne i społeczne. Tak np. w rozdziale poświęconym Afryce czytamy: „Etnografowie dzielą czarne ludy Afryki na dwie wielkie grupy: na właściwe plemiona murzyńskie i na plemiona Bantu”. Dyskusyjny jest podział na dwie tylko grupy tudzież na określenie jednej z nich właściwymi plemionami murzyńskimi.

„Przed kilkudziesięciu laty odróżniano jeszcze w Afryce około tysiąca stylów [sztuki — przyp. wł.], a i dzisiaj istnieje ich około 150. Tak głoszą oficjalne tezy etnograficzne”. Nie wiadomo, co ma oznaczać zwrot „oficjalne tezy etnograficzne”, tym bardziej że autor przeczy sobie, pisząc dalej: „Znawcy wydzielają kilka (osiem) wielkich obszarów stylowych w Afryce”.

Kontrowersyjne jest stwierdzenie, iż „bardzo trudno rozpoznać, z jakiego terytorium pochodzi rzeźba lub maska afrykańska”. Przeciwnie biegły znawca rozpozna to dosyć łatwo.

Czytamy dalej: „Poszczególne środowiska rozwijały swą sztukę niezależnie od siebie, nie wiedząc o sobie, nie stykając się ani na drodze handlu, ani nawet wojen”. Znowu nie wiadomo skąd tak fałszywe wiadomości, a przecież autor wspomina dalej o licznych migracjach plemiennych, wojnach i kontaktach handlowych.

Autor nader autorytatywnie opowiada się za tezami Leo Frobeniusa i Elliota

Smitha o fenickich i egipskich wpływach, które miały sięgać aż po Zatokę Gwinejską, Kongo i źródła Nilu.

Są wreszcie duże nieścisłości geograficzne, jak np. umiejscowienie plemion Bari i Dinka w Afryce zachodniej oraz stosowane nazewnictwo współczesnych państw afrykańskich.

Brak miejsca na wymienianie podobnych potknięć w rozdziałach poświęconych Ameryce i Oceanii, choć nie sposób nie przytoczyć budzącego grozę zdania: „Ta kultura religijna Azteków była okrutna i straszliwie barbarzyńska i nie ma co żałować, że zginęła”.

W sumie żałować należy, że rozdziały poświęcone sztuce ludów pozaeuropejskich są tak niedokładne, a przy tym podane w sposób ostateczny, co razem podważa zaufanie do dużej niewątpliwie wiedzy autora w dziedzinie historii sztuki.

M. A. K.

Fromm Erich, *Zapomniany język. Wstęp do rozumienia snów, baśni i mitów*, PIW, Warszawa 1972, ss. 256.

Sny stanowią jeden z odwiecznych przedmiotów refleksji, o czym świadczy choćby jeden z rozdziałów książki poświęcony dziejom interpretacji snów, gdzie autor prezentuje poglądy społeczności plemiennych, starożytnych Egipcjan, Hinduśców, Greków, Rzymian, wreszcie myślicieli średniowiecza, filozofów Oświecenia *etc.* Problematyka snów nie jest obca i współczesnej nauce; nie wspominając o różnych kierunkach psychoanalizy wymienić wystarczy numer czasopisma „Teksty” (2: 1973), a szczególnie zamieszczony tam szkic francuskiego historyka J. Le Goff, *Sny średniowiecza*.

Fromm będący przedstawicielem kulturologicznego nurtu psychoanalizy wykląda w *Zapomnianym języku* własną koncepcję istoty snów, a przede wszystkim języka, jakim one operują wyłuskując głównie tzw. symbolikę uniwersalną. Tezą podstawową książki jest jedność języka symbolicznego snów, mitów, baśni, rytuałów, a nawet niektórych współczesnych dzieł sztuki. Przedmiotem analizy są: mit o Edypie (autor proponuje alternatywną w stosunku do koncepcji Freuda interpretację), babiloński mit kosmogoniczny Enuma elisz, bajka o Czerwonym Kapturku, szabat oraz *Proces* F. Kafki. Całość przeplatana dyskusją z innymi psychoanalitykami (Freud, Jung), nie pozbawiona typowych dla Fromma niejasności i nieprecyzyjności. Wstęp K. T. Toeplitza.

R. T.

Gul'ajew W. I., *Driewniejsze ciwilizacji Miezooamieriki*, Izd. Nauka, Moskwa 1972, ss. 276, ilustr., mapy.

Praca poświęcona w zasadzie charakterystyce czterech kultur mezoamerykańskich tzw. okresu klasycznego — teotihuacańskiej, zapotECKiej, olmeckiej i majańskiej — zawiera także zarys historii archeologii Mezoameryki, omówienie najstarszych zabytków archeologicznych oraz rewolucji neolitycznej i kultur okresu archaicznego. Autor prezentuje szereg poglądów na temat genezy oraz wzajemnych związków między kulturami, ale ten krytyczny przegląd nie prowadzi do żadnych nowych konstruktywnych wniosków. Tekst uzupełnia 89 ilustracji i planów, 5 map, bibliografia oraz streszczenie w języku hiszpańskim.

R. T.

Krzysztofowicz Stefania, *O sztuce ludowej w Polsce*, WP, Warszawa 1972, ss. 151 + 6 rysunków i 119 ilustracji na wkładkach.

Jest to jedno z wielu kolejnych opracowań na temat sztuki ludowej. Autorka stosuje tu klasyczny podział na budownictwo i architekturę, rzeźbę, malarstwo,

grafikę oraz rzemiosło i zdobnictwo. Interesujące rozważania dotyczące stylu ludowego, zakresu pojęcia sztuki ludowej i współczesnych zmian przynoszą jednak rozczarowanie, ograniczają się bowiem do zasygnalizowania tylko tych zagadnień — brak ich rozwinięcia. Dobrze, iż autorka postuluje konieczność zajęcia się także twórczością amatorską czy tzw. innych. Jest to jednak raczej przewodnik po sztuce ludowej niż praca proponująca nowe na nią spojrzenie.

M. A. K.

Kroeber Alfred Louis, *Istota kultury*, Biblioteka Socjologiczna, PWN, Warszawa 1973, ss. 698.

Wybór prac wybitnego amerykańskiego antropologa kultury udostępniony dzięki tłumaczeniu P. Sztompki, składający się z trzech działów: Teoria kultury, Pokrewieństwo i struktura społeczna, O Indianach Ameryki. Oprócz sporej ilości materiału faktograficznego odzwierciedlającego doskonale sposób pracy Kroebera mamy okazję zapoznać się z dużym fragmentem historii rozwoju myśli kulturologicznej, z problemami, które często do dziś znajdują się w centrum zainteresowania etnologów (np. problematyka wartości), a także podziwiać szerokość spojrzenia i głębię refleksji nad zjawiskami kultury uczonego nazywanego „dziekanem amerykańskich nauk społecznych”.

R. T.

Leopold Wanda, *O literaturze Czarnej Afryki*, PIW, Warszawa 1973, ss. 194.

Jest to pierwsza w Polsce próba częściowo syntetycznego ujęcia problemów związanych z twórczością pisarzy afrykańskich, acz do pełnej syntezy wiedzy jeszcze daleka droga. Wanda Leopold nie uwzględnia zbiorów i przypowieści plemiennych, zajmuje się pisarstwem autorskim, które analizuje w kategoriach krytyki literackiej. Przyznaje jednak, że spore partie wielu książek są niemal przewodnikami etnograficznymi po obyczajach plemiennych. O rozwoju literatury afrykańskiej decyduje — według autorki — postkolonialne dziedzictwo. Interesujący jest tu podział na pisarzy anglofońskich i frankofońskich, odmiennie realizujących swoje powołanie twórcze — uzależnione od stopnia akulturacji byłych społeczności kolonialnych. O charakterze literatury afrykańskiej decydują bowiem nadal w znacznym stopniu takie czynniki, jak pochodzenie pisarza z określonej grupy lokalnej i jego — na ogół wszędzie wyraźnie dostrzegalne — związki z tradycją kulturową.

M. A. K.

Łętocha Tadeusz, *Granice i spory terytorialne w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, PWN, Warszawa 1973, ss. 267.

Poruszone w książce problemy omawiane są z punktu widzenia prawa międzynarodowego, ale stanowią cenne uzupełnienie wiadomości na temat współczesnych przemian kulturowych w Afryce. Konflikty wynikają często z dawnych waśni plemiennych, gdzieś tam jedynie noszą charakter sporów granicznych w europejskim sensie tego słowa. Autor zwraca uwagę na dwie przeciwstawne tendencje: ambicje państw afrykańskich zjednoczenia w granicach kraju znajdujących się częściowo poza nimi całości etnicznych oraz wyciszanie tych ambicji ze względu na groźbę „łańcuchowej reakcji” — od konfliktów tych nie byłoby bowiem wolne niemal żadne ze współcześnie istniejących państw. Istnieje więc według autora konieczność tworzenia narodów z różnoetnicznej mozaiki.

M. A. K.

Machowski Jacek, *Odkrywczy Ameryki. Dzieje przedkolumbijskich kontaktów między Starym a Nowym Światem*, LSW, Warszawa 1973, ss. 319 + 24 wkładki ze zdjęciami czarno-białymi.

Autor rozpatruje wnikliwie wszystkie możliwości osiągnięcia Ameryki przed Kolumbem. Właściwie jedynymi niezaprzeczalnymi odkrywcami Ameryki przed Kolumbem są Wikingowie. Pozostali pretendenci do pierwszeństwa są wątpliwi, hipotezy wątpliwe, acz czasem dość sugestywne, nie poparte należytych i uwierzytelnionym materiałem naukowym. Ale autor jest zdania, że nawet w fantastycznych legendach może kryć się ziarno prawdy, dając za przykład odkrycie ruin Troi przez Schliemanna. W sumie Machowski ostrożnie przedstawia rozmaite hipotezy i teorie oraz poglądy odnoszące się do nich. Z popularyzatorskiego punktu widzenia książka ma ten walor, że prezentuje tryb pracy naukowej, przechodzenie od przypadkowych znalezisk do bardziej prawomocnych hipotez.

M. A. K.

Mauss Marcel, *Socjologia i antropologia*, Biblioteka Socjologiczna, PWN, Warszawa 1973, ss. 881.

Ambitne plany redakcji Biblioteki Socjologicznej zaowocowały kolejnym tomem dzieł jednego z luminarzy nauk o człowieku i kulturze. Otrzymaliśmy prace będące w etnologii pozycjami klasycznymi, dzięki którym Mauss wywarł swe piętno intelektualne między innymi na Stefanii Czarnowskim. Tom zawiera słynny „Szkic o darze”, napisany wspólnie z H. Hubertem „Zarys ogólnej teorii magii”, pracę „Idea śmierci wpajana przez zbiorowość i jej wpływ na ciało jednostki”, nowatorskie „Pojęcie osoby” i in. Autorzy wyboru i tłumacze uzupełnili francuskie wydanie dzieł dwoma szkicami E. Durkheima i M. Maussa „O niektórych pierwotnych formach klasyfikacji” oraz „Fragment planu ogólnej socjologii opisowej”. Całość poprzedzona jest wstępem krytycznym C. Lévi-Straussa.

R. T.

Mrozek Anna, *Islam a naród w Afryce. Somalia, Sudan, Libia*, PWN, Warszawa 1973, ss. 260.

Niezależnie od zasadniczego problemu wyznaczonego tytułem praca jest jednocześnie jakby polemiką z pojmowaniem islamu jako jednorodnej i nieodróżnicowanej religii. Na przykładzie Somalii, Sudanu i Libii autorka analizuje wpływ islamu na procesy narodotwórcze w tych państwach. Ich wybór wynika z tego, że w każdym z krajów, dzięki zróżnicowaniu etnicznemu, owe procesy przebiegają odmiennie. Zarazem wydaje się, że można mówić o trzech typowych sferach działania islamu. Islam libijski, najmniej zróżnicowany, najbliższy jest klasycznemu pojmowaniu tej religii. Islam sudański posiada najwięcej cech afrykańskich występując na kulturowym pograniczu świata arabskiego i „czarnej” Afryki. Wreszcie islam somalijski dostarcza wyjątkowego na kontynencie przykładu zastosowania tej religii dla wydobycia własnej odrębności narodowej jedynej chyba w Afryce na południe od Sahary państwa nieodróżnicowanego etnicznie.

M. A. K.

Pawełczyńska Anna i Tomaszewska Wanda, *Urbanizacja kultury w Polsce*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, PWN, Warszawa 1972, ss. 296.

Jest to próba ramowej syntezy opartej na danych empirycznych pochodzących w przeważającej części z badań ankietowych prowadzonych przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio i Telewizji w latach 1957-1964 i częściowo później uzupełnionych. Praca daje kompleksowe ujęcie procesów kulturowych i ich uwarunkowań dzięki analizie procesów urbanizacji przeprowadzonej na przykła-

dzie dużych jednostek terytorialnych, mianowicie województw. Rozważaniu poddane są zjawiska społeczne, demograficzne, instytucje lokalne, ich kształtowanie się oraz wpływ, jaki mają na zróżnicowanie uczestnictwa ludności kraju w kulturze.

M. A. K.

Porębski Mieczysław, *Ikonosfera*, Biblioteka Myśli Współczesnej, PIW, Warszawa 1972, ss. 297.

Praca wychodzi od rozważań na temat pojęcia obrazu, pojęcia istotnego dla cywilizacji współczesnej dzięki rosnącemu znaczeniu wizualnych przekazów. Autor dostrzega groźbę „eksplozji informacyjnej” wyrażających się intensywnym działaniem obrazowych stereotypów, konwencji i symboli na system recepcyjny odbiorcy. Upatruje w tym niebezpieczeństwo zerwania z tradycją kulturową i działania nie znanych jeszcze, nowych praw kultury dnia dzisiejszego.

Otocza nas zewsząd ikonosfera, nie ma jednak — według autora — ogólnej ikoniki, należy ją stworzyć. Praca jest więc próbą ogólnego spojrzenia na problematykę obrazu od strony jego struktury, funkcji kulturowej, historii i miejsca, jakie zajmuje w życiu ludzkim. Rozważania na ten temat mają charakter tak teoretyczny, jak i metodologiczny, zmierzają do określenia ikonosfery w języku semantyki logicznej.

M. A. K.

Teorie postaw, pod red. S. Nowaka, PWN, Warszawa 1973, s. 343.

Książka jest zbiorem materiałów z konferencji „Teorie postaw — próba integracji” zorganizowanej w kwietniu 1972 r. przez Zespół Studiów nad Metodami Badań Socjologicznych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jedenaście zebranych artykułów wielostronnie naświetla problematykę postaw w jej aspekcie teoretycznym, dużo miejsca poświęcając teoriom genezy postaw. Cel konferencji i wydanej pracy jasno wyraził we wstępie Stefan Nowak: „Autorzy [...] uważają swoje analizy za pierwszy w swym środowisku krok w kierunku integracji teorii postaw [...] mając nadzieję, że szkice te pobudzić mogą innych badaczy do zajęcia się tą fascynującą teoretycznie i doniosłą społecznie problematyką”.

R. T.

*Współczesne przemiany wsi olsztyńskiej. Materiały seminariów w latach 1970-1971*, Wyd. Pojezierze, Olsztyn 1973, ss. 240.

Od kilku lat Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie organizuje interesujące seminaria kompleksowe poświęcone współczesnym przemianom wsi olsztyńskiej i skupiające przedstawicieli różnych dyscyplin nauki oraz praktyków — głównie pracowników administracji. Coroczne spotkania posiadają dyscyplinę wiodącą — takimi były w latach 1970 demografia, 1971 etnografia. Niniejszy tom obejmuje 26 (12 plus 14) artykułów, z których część dotyczy analogicznych procesów na terenach północnych Kaszub, Podhala i Bieszczad. Ta ciekawa forma bieżącego śledzenia zjawisk społeczno-kulturowych i łączenia nauki z praktyką winna spotkać się z większą życzliwością wydawnictwa i drukarni, od których zależy skrócenie cyklu wydawniczego. Z zainteresowaniem czekać należy na tom prezentujący tegoroczny dorobek seminarium.

R. T.

